

Obesvara Maxim Gorkijs m Leonid Tolstoj

Mats Myrstener

Vad har proletärförfattaren Maxim Gorkij, socialisten och marxisten, med den adlige greve Tolstoj, den religiöse pacifisten att göra? En hel del, mer än man kan tro. Oicensurerade utgåvor av Gorkijs biografiska verk efter kommunismens fall visar på en stor beundran för "den gamle på Jasnaja Polnaja". En kärlek som, av olika mångbottnade skäl, nog var obesvarad.

Den ungerske journalisten Ivan Faludi, som bodde i Sverige under många år, skrev redan 1970 i en liten bok, "Rysk parnass", utgiven av Sveriges radio, om släktskapet mellan Gorkij och Tolstoj. Faludi träffade Gorkij i S:t Petersburg 1917, på ett tehus dit Gorkij gärna gick för att studera "figurer". Faludi, född 1895, hade tillfångatagits som soldat i den österrike-ungerska armén, men släppts i samband med revolutionsutbrottet. Nu hade han, med egna författardrömmar, beslutat att söka upp sin idol.

Gorkij var femtio år vid tillfället, med slokande grånade mustascher, och ögon, milda, vänliga, uppmuntrande. Han hade svart bondskjorta med bälte, men enkla "europeiska" skor. Miljön, den stökiga krogen, en tjujnaja var som tagen ur Gorkijs drama Natthärberget.

En luffare och vagabond

"Jag var ju själv en luffare, en vagabond" säger Gorkij till Faludi. Jag blev uppfostrad i fängelser, på tvångsarbete och i landsflykt. Man hade stoppat en rostig propp i vulkanens mynning, men när strömmen bröt fram kunde ingen makt i världen stoppa den.

Fem år senare träffas de igen, nu i Berlin. Gorkij hade då inlett sin "landsflykt" för att kurerat sina dåliga lungor. Han bodde flera år i det fascistiska Italien, men när Faludi frågar honom om situationen där rycker han på axlarna. "Italienarna, de har blod i ådrorna, men det räcker inte med enbart blod". Mussolini – en episod. Månader eller år.

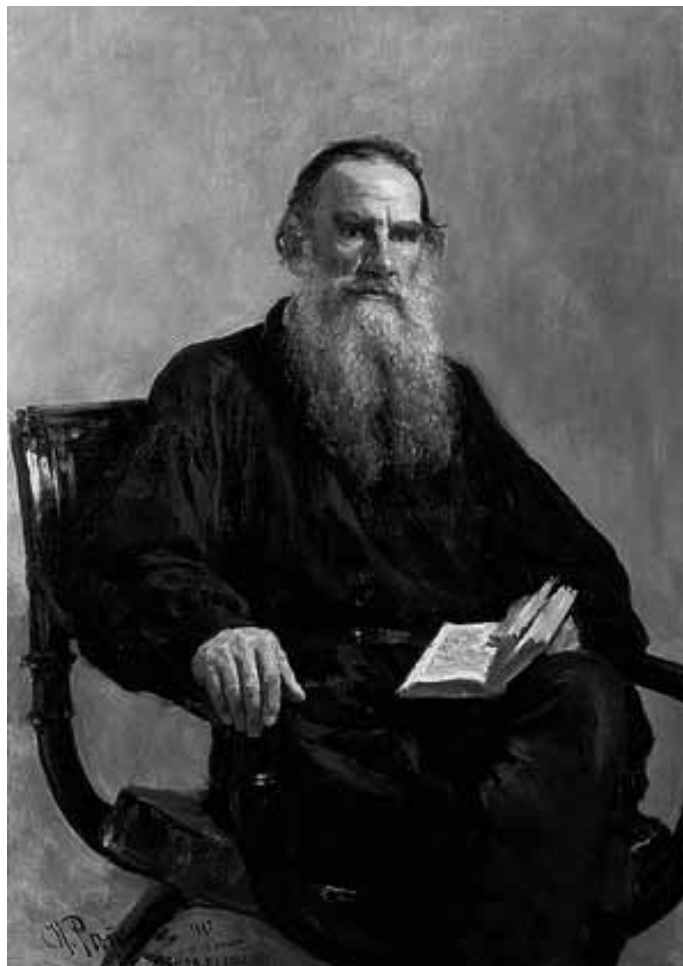
Faludi berättar för Gorkij om hur han gjort ett misslyckat försök att agitera på första maj i staden Ivanovo 1917. Många av åhörarna hade återvänt från årslång förvisning i Sibirien. På en öltunna hade den unge Faludi rivit av officersrevärerna från sin vapenrock. Gorkij skrattade: "Det magyariska temperamentet!"

Besviket hade Faludi begett sig till en park där en liten dam suttit och läst Tolstojs "Krig och fred". Damen hade rätt honom att återvända till officerslägret, till sin egen klass. Gorkijs ögon lyser upp när han hörde namnet nämnas. "Tolstoj kommer man att läsa om femhundra år lika ivrigt som nu!"

Besviket konstaterar Faludi att Gorkij inte minns honom från S:t Petersburg. Gorkij, som enligt sovjetiska historiker, hade ett ofelbart minne. "Han glömde aldrig ett ansikte". Och så Gorkijs beundran för den gamle reaktionären Tolstoj, som enligt den officiella versionen skulle omvänts brutalt av Lenin redan 1905. Nej, menar Faludi, här ligger en hund begraven.

En del av den "hunden" grävs i varje fall upp i en amerikansk antologi med kommenterade Gorkijtexter som nu föreligger i oicensurerat skick.

d kärlek öten med

Litteraturprofessorn Donald Fanger i Harvard, som tidigare skrivit om Dostojevskij och Gogol, har grävt i de senare årens ryska utgåvor av Gorkijlitteratur, och lägger fram en betydligt mer ambivalent och tvehågsen Gorkij än den trosvisse marxist som den sovjetiska historieskrivningen tidigare presenterat.¹⁾

Goethe och Shakespeare

Gorkij hade mycket bestämda uppfattningar om den klassiska litteraturen. Goethe och Shakespeare tålde han inte, däremot den mer samhällstillvände Schiller. Faust var ett hopplöst hopkok, för det symboliska dramat som Strindbergs Drömspel hade Gorkij inget överseende. Och här, menade Gorkij, hade han helt och hållet stöd av ”den gamle på Jasnaja Polnaja”.

Han hade, som ung vagabond besökt det grevliga godset första gången 1889. Men då kördes han bort av Tolstojs hustru, den barska Sofia Andrejevna. Några år senare, när Gorkij redan var en berömd författare, tog dock greven emot. Gorkij skriver i porträttet av Tolstoj, publicerat första gången 1920, om Tolstojs beundran för Pusjkin, och Tjechovs noveller. Tjechovs dramer däremot var nästan lika dåliga som Shakespeares. Av Goethe uppskattade han, till skillnad från Gorkij, bara den hyperromantiske Werther.

Gorkijs beundran för Tolstoj tog sig dramatiska uttryck. När han besöker mästaren vid ett tillfälle sitter denne på en sten och blickar ut över en bördig åker. Gorkij ser den skäggige Tolstoj, pacifisten, ja närmast anarkisten, i grå bondekläder, som en del av själva urberget, av landskapet omkring honom. Han liknar

honom vid en ”hednisk gud”. En Poseidon vid havet.

Gorkijs syn på religion var inte negativ. Faludi ger exempel på motsatsen. Sant är också att Gorkij umgicks med många exilryska författare, som förkastades av Lenin, och att han efter revolutionen hjälpte många författare och konstnärer som fallit i onåd. Och att han inte läste andra språk än ryska, enligt sovjetiska historiker, motsägs av Gorkij själv, som kunde läsa både tyska och franska hjälpligt, och uppskattade italienskans språkmelodi.

Gorkij ville, som så många andra ryssar, mer än gärna återvända från exilen efter inbördeskriget. Hans sovjetfientliga uttalanden var därför mycket få, och då hållna i allmänna ordalag om situationen för ”kulturen”. Han beundrade Lenin, men var misstänksam mot Stalin. På trettioalet hade Gorkij ombetts att skriva en Stalinbiografi men avböjt. Han skylldes på dålig hälsa och stor arbetsbelastning. Inte ens en artikel ville han skriva om diktatorn.

Gorkijs beundran för Tolstoj var inte bara intellektuellt teoretisk, som hos en marxistisk litteraturhistoriker som György Lukács. För Lukács var Tolstoj, liksom den stockkonservative Balzac, eller kvinnoskildraren Flaubert, de stora artonhundratalsrealisterna, vars verk skoningslöst blottade klassamhället och dess människokaraktär.

En fadersfigur

För Gorkij var Tolstoj närmast en fadersfigur. Ett ”berg” han var tvungen att bestiga. När Tolstoj dog under förödmjukande omständigheter 1910 kände

Gorkij en tomhet av ofattbara mått. Men när den blyge unge författaren besöker Tolstoj tillsammans med Tjechov gör sig den gamle lustig över ungdomarnas "prudentlighet" i moraliska frågor. Han tycker att deras kvinnoporträtt är alldeles för "renhjärtade". "Självt var jag en riktig hingst i mina dar" skrockar Anna Kareninas författare. Ni – ni är ju rädda för kvinnorna!

Och ändå: "Han har underbara händer" skriver Gorkij. "Osköna, kantiga, med svullna ådror, men uttrycksfulla. Som Lionardo da Vinci föreställer jag mig. Han är lik Gud, men inte Gud Sebaot eller en Zeus, utan en rysk gud. En slug en!"

Tolstoj, som liksom Strindberg aldrig fick nobelpriset, upprörde sin samtid med sin bonderomantik, sin pacifism (som Gorkij hade svårt för), och sina besynnerliga levnadsvanor på godset Jasnaja Polnaja. När Gorkij och några kamrater bad om lite pengar för att starta ett enkelt jordbruk på Tolstojs ägor fick de inget svar. Och hans egna barn såg aldrig röken av några royalties på hans litterära verk. De hade den gamle skänkt bort, han hatade "materialister".

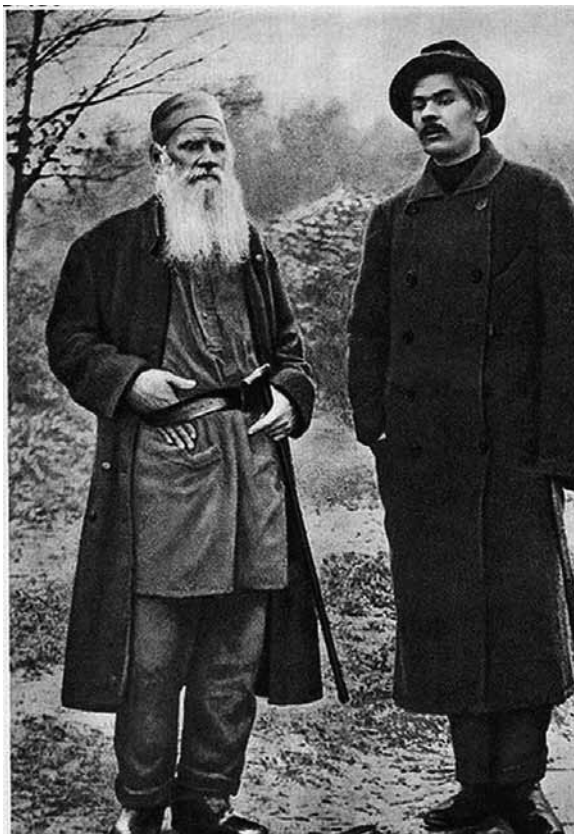
När Gorkij återvände från sin italienska exil 1928 hyllades han med bravur på sin sextioårsdag. Stalin såg genast möjligheterna till reklam för sin egen person, och gjorde några år senare Gorkij till ordförande i sovjetiska författarförbundet. I den officiella sovjetiska historieskrivningen blev Gorkij nu en "mönsterproletär". Hans samvaro med sovjetkritiska författare som Ivan Bunin, Leonid Andrejev och Anna Achmatova förtegs sorgfälligt. När han dog 1936, förseglades hans lägenhet av hemliga polisen tjeikan. Gorkijs korrespondens förstördes delvis fullständigt.

Gorkijs sista år, på semesterhalvön Krim, ska enligt partifunktionären Moroz, ha varit dystra. Författaren var "desillusionerad, bitter och maktlös". Och polischefen Jagoda ska ha sagt till Stalin föraktfullt: "Där ser man. Hur man än matar vargen, så vill han bara tillbaka till skogen".

Tillrättalagda texter

Fanger pekar på "friseringen" av Gorkijtexter, på Lenins berömmade uttalanden om Trotskij, som

censurerades i Gorkijs Leninporträtt 1924. Hans "Obekväma tankar om oktoberrevolutionen" utkom på svenska inte förrän 1983. När de sovjetiska myndigheterna ville rensa ut Tolstojs religiösa verk från biblioteken ska Gorkij ha upprörts så mycket att han ville avsäga sig sitt sovjetiska medborgarskap. Men Lenin ska ha skyddat Gorkij, "han är ju bara en konstnär".

Man tänker på De Gaulles bevingade ord om Sartre när franska polisen ville arresterar filosofen 1968. "Man arresterar inte Voltaire"!

"Till sitt yttre var han småväxt" skriver Gorkij om Tolstoj. "Men så snart han visade sig, föreföll alla andra mindre till växten. Alla såg upp till honom. En gång berättade han att han mött tre höga adelsmän till häst på vägen, där han gick i sin bondekostym. Tolstoj vägrade vika av vägen och sa med ett leende: Det var ju tur att hästarna åtminstone kände igen mig!"

Gorkijs uppfattning skulle delvis förändras efter 1905, men knappast på grund av Lenins påverkan. Tvärtom. När han av Tjechov får ett berömmande ord från Tolstoj blir han eld och lågor. Han erkänner att bägge författarnas beröm är som "honungsdroppar i en tunna med tjära"! När Tolstoj dör 1910 skriver

han till kollegan Korolenko om den "motbjudande legendbildningen" av idolen. "Han var inget helgon utan en människa".

Man drar sig osökt Gorkijs mest berömda citat till minnes: "Människa. Det är stort. Det låter stolt".

Tolstoj brukade skrattande tillrättavisa Gorkij: "Ni är ateist bara på trots. Bara för att Gud inte skapat världen så som Alexej Pesjkov önskat sig den". Svartsjuka var inte främmande för den gamle mannen, när någon av hans lärjungar talade om Gorkij. Då kunde Tolstoj kalla honom "illvillig", en munk, en olycklig och dålig människa. "När ni blir lika gamla som jag" sa den gamle, "och ser att allting stannat vid det gamla – då kommer ni också att gråta strida tårar."

Mot Dostojevskij visade Gorkij däremot ingen förståelse utan kallade honom "vår onda genius". Dostojevskijs rotande i människopsyket var Gorkij motbjudande, "ovärdigt".

Det var främst som politisk talesman Gorkij senare kom att (officiellt) avfärda Tolstoj. Hans bonderomantiska pacifism var oanvändbar i det nya Sovjetunionen, menade Gorkij. Alla politiska rörelser är onödiga svarade då Tolstoj. Bara religionen kan leda vägen. För Gorkij däremot kunde både diktatur och politiska

mord vara nödvändiga för att stöta den förtryckande tsarregimen. I berättelsen "Staden Okurov" avfärdar Gorkij mästarens filosofi:

"Företa ingenting, ty allting görs av sig själv, till din och dina medmänniskors fromma. Det är en utomordentlig filosofi, som passar småstädernas invånare."

Lenin menade att 1905 års revolution var "tolstojanismens" svanesång. Men för Gorkij blev det aldrig så. Fram stiger en författare, långt mer dubbelbottnad än vad tidigare redovisats. En författare (Gorkij) som med egna ord mest älskade "drömmarna, de konstiga människorna och de ensamstående, hemlösa individerna".

1.) *Gorky's Tolstoy and other reminiscences: key writings by and about Maxim Gorky. Translated, edited and introduced by Donald Fanger. Yale University Press.*